

CZĘŚĆ I: ARTYKUŁY

RELACJE PAŃSTWO – KOŚCIÓŁ KATOLICKI W ŚWIETLE DYPLMATYCZNYCH STOSUNKÓW Z WATYKANEM W LATACH 1918-1939

Rozprawy Społeczne Nr 2 (V) 2011

Sławomir Bylina

Instytut Teologiczny w Siedlcach

Streszczenie: Relacje pomiędzy stroną państwową i kościelną, to istotny aspekt życia ludzkiego, jaki istnieje od początku naszej ery. Celem artykułu jest ukazanie zasadniczych elementów, które miały wpływ na budowanie więzi państwo – Kościół katolicki w wymiarze powszechnym. Poprzez kwerendę archiwalną i przy pomocy zebranej literatury przedmiotu zbadano drogę, która prowadziła do odnowienia i kontynuacji oficjalnych stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Stolicą Apostolską w okresie międzywojennym. Należy zauważyć, że stanowisko Watykanu wobec sprawy polskiej było istotnym elementem zabiegów dyplomatycznych kolejnych papieży okresu pomiędzy wojnami światowymi. Wymienione zależności jakie miały miejsce w latach 1918-1939 ukazują również aktualne postawy ludzi wierzących, którzy w zdecydowanej większości stanowią obywateli, gdzie dominuje wyznanie rzymsko-katolickie w tym szczególnie Polski.

Słowa kluczowe: państwo, Kościół katolicki, Stolica Apostolska, konkordat, nuncjusz apostolski

Wstęp

Wspólne więzi jakie panowały pomiędzy Rzeczypospolitą a Stolicą Apostolską rozpoczęły się w momencie Chrztu Polski w 966 r., który był początkiem pierwszych deklaracji i dokumentów, zawieranych na szczeblu międzynarodowym. Dokument „Dagome iudex”, wizyty legatów, ustanowienie nuncjatury w Polsce w 1515 r. to kolejne etapy tworzenia więzi pomiędzy Polską a Papieżem. Istotnym dokumentem okresu międzywojennego, który ustalał relacje pomiędzy Stolicą Apostolską i Polską, był Konkordat zawarty 10 lutego 1925 r. Kolejne relacje trwające od ponad tysiąca lat w swojej historii, szczególnie okresu powojennego miały bardziej lub mniej pozytywne wspomnienia (Jarmoch 2000; Jurewicz 1958; Krasowski 1990; Skrepta 2000).

1. Wspólne starania w celu odzyskania niepodległości

Stolica Apostolska reagowała na sytuację Polski i popierała intencje odradzającego się państwa, choć starała się główną inicjatywę skierować na biskupów polskich. Przykładem była inicjatywa Benedykta XV, aby biskupi polscy trzech zaborów wydali oficjalną odezwę do całego świata z prośbą o pomoc. W tym celu przydatny był Księzęco-Biskupi Komitet pomocy dotkniętym wojną, powołany przez biskupa krakowskiego Adama Sapiehę (Banaszak 1992). Papież Benedykt XV już podczas I wojny światowej wykonywał pod adresem Polaków przychylne gesty

w postaci deklaracji politycznych, które z ramienia dyplomacji watykańskiej były moralnym wsparciem w zagrożeniu przez trzech zaborców narodu polskiego. Papież rozwinął krucjatę modlitwy o pokój oraz ogłaszał liczne apele pokojowe. Z początkiem sierpnia 1917 r. przedstawił krajom, oraz ich rządów, które brały udział w wojnie jasny i precyzyjny plan tzw. Punktację Pacellego składającą się z siedmiu punktów, jako podstawę do negocjacji pokojowych (Bylina 2010a).

W rezultacie Aktu 5 listopada 14 stycznia 1917 r. powstała w Warszawie Tymczasowa Rada Stanu z Wincentym Niemojewskim na czele, która istniała do 26 sierpnia 1917 r. Na jej miejsce na wniosek Cesarzy Niemiec i Austro-Węgier próbując wyjść z opresji powołano 12 września 1917 r. w Warszawie Radę Regencyjną. Była ona tymczasową najwyższą władzą w Królestwie Polskim do czasu objęcia tronu przez króla lub regenta. W skład rady weszli: arcybiskup warszawski Aleksander Kakowski, Księżę Zdzisław Lubomirski i Józef Ostrowski, premierem został Jan Kucharzewski. Zaistniała sytuacja nie była wystarczająca dla oczekiwania społeczeństwa polskiego (Brzoza 2001). Warto zauważyć, że papież wyraził zgodę na wejście w skład Rady Regencyjnej arcybiskupa Aleksandra Kakowskiego. Wyrazem łączności i wierności regentów dla Stolicy Apostolskiej było wystosowanie oficjalnego pisma do papieża z 29 października 1917 r. o przywiązaniu do katolicyzmu i kultury łacińskiej oraz woli służby dla dobra Narodu Polskiego (Wilk 1992). Powyższym papież uznał istnienie państwowości polskiej i potwierdził poparcie dla sprawy polskiej na arenie

międzynarodowej. Warto nadmienić, iż delegatem do papieża w sprawie zdania relacji z okupowanego kraju z ramienia konferencji biskupów metropolii warszawskiej w lutym 1916 r. był ks. infułat Henryk Przeździecki, późniejszy biskup podlaski (Bylina 2010b).

2. Obecność nuncjusza apostolskiego w Polsce

W końcowym etapie trwania I wojny światowej w kwietniu 1918 r. papież powołał wizytatora apostolskiego dla Polski, którym mianował prałata Achillesa Rattiego, późniejszego papieża Piusa XI. Achilles Ratti jako wizytator w Polsce jednocześnie był wizytatorem apostolskim dla krajów regionów byłego cesarstwa rosyjskiego (Szram 1989; Wilk 1995). Achilles Ratti został zobowiązany do udzielenia pomocy hierarchii i duchowieństwu w pracy na rzecz odbudowy życia kościelnego. Został również upoważniony przez Sekretariat Stanu do dokonania w imieniu Stolicy Apostolskiej aktu uznania Rzeczypospolitej Polskiej. Wizytator apostolski dnia 30 marca 1919 r. wręczył premierowi Ignacemu Paderewskiemu dokument uznający odrodzone państwo polskie i jego rząd (Michowicz 1995). Wówczas władze polskie nawiązały szybkie relacje dyplomatyczne ze Stolicą Apostolską i Królestwem Włoch. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski już w maju 1919 r. podpisał listy uwierzytelniające dla Józefa Wierusza-Kowalskiego, który miał objąć placówkę dyplomatyczną w Watykanie oraz dla kierownika misji przy Kwirynale – Konstantego Skirmunta. Po takich nominacjach papież mianował 6 czerwca 1919 r. dotychczasowego wizytatora apostolskiego Achillesa Rattiego nuncjuszem apostolskim w Rzeczypospolitej. 19 lipca 1919 r. nowo mianowany nuncjusz złożył w Belwederze listy uwierzytelniające na ręce Naczelnika Państwa, obejmując w ten sposób na mocy procedury wiedeńskiej funkcję dziekana korpusu dyplomatycznego (Mróz 2004). Achilles Ratti jako nuncjusz apostolski zwracał szczególną uwagę na tworzenie poprawnych stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim. Dążył do zniesienia wszelkich uprzedzeń i ograniczeń. Od samego początku urzędowania rozmawiał z biskupami polskimi o uregulowaniu sprawy ustawodawstwa państw zaborczych, poruszał kwestie nierozstrzygnięte, jak ustawodawstwo małżeńskie, szkolnictwo, sprawy majątkowe Kościoła oraz sprawę zawarcia konkordatu ze Stolicą Apostolską. Negocjacje konkordatowe po sugestii biskupów polskich przełożono do chwili uchwalenia konstytucji i ustabilizowania się sytuacji politycznej w Polsce (Wilk 1995).

Głównym punktem zainteresowań Stolicy Apostolskiej w stosunku do wyzwolonej Polski w 1918 r. była ówczesna polityka wschodnia. Watykanowi zależało, aby przy pomocy obrządku katolickiego doprowadzić do nawrócenia prawosławnych. Jednym ze sposobów oddziaływania na Kościół prawosławny było popieranie Kościoła greckokatolickiego (Bylina 2010c). Papież Benedykt XV 24 lutego 1921 r.

skierował list do narodu ukraińskiego oraz utworzył w Watykanie Collegium Ruthenum w celu kształcenia kleryków unickich. 1 maja 1917 r. papież utworzył Kongregację do spraw Kościoła Wschodniego (Congregatio pro Ecclesia Orientali), a w październiku Instytut Orientalny, którego dyrektorem został belgijski jezuita Michel d'Herbigny (Krasuski 2007).

Watykan prowadził również mediację w konflikcie polsko – ukraińskim. Inicjatywa Benedykta XV została przedstawiona w grudniu 1918 r. przez wizytatora apostolskiego w Warszawie Achillesa Rattiego. List był adresowany zarówno do arcybiskupa lwowskiego obrządku łacińskiego i greckokatolickiego. Papież pisał: „Pokój, pokój, żeby miejsce siły materialnej oręża zajęła siła moralna prawa, żeby po zamieszkaniu i okropnościach przemocy przysłała i nastąpiła spokojna wymiana zdań (...) z dobrą i szczerą wolą z jednej i z drugiej strony, zmierzająca do uznania i określenia wszelkich praw, zadośćuczynienia im w granicach możliwości” (Mróz 2004; Wołczański 1997b, s. 144-146). Kolejne zabiegi na rzecz porozumienia w Galicji Wschodniej podjął prałat Achilles Ratti w lutym 1919 r. podczas rozmów z metropolitami Andrzejem Szeptyckim i Józefem Bilczewskim. Zgodnie z sugestiami papieskimi doszło do rozmów polsko – ukraińskich we Lwowie. Spotkania miały jednak prywatny charakter i mimo nadziei na rozejm, nie przyniosły żadnych rezultatów (Mróz 2004; Wołczański 1997a).

Relacje Polski i Watykanu wzmocniły się w 1920 r., gdy bolszewicy najechali na Polskę. Wówczas Episkopat zebrany na zjeździe w Częstochowie zwrócił się w liście do narodu oraz do Biskupów Świata, aby przedstawić realne zagrożenie tej ekspansji. List był próbą pobudzenia międzynarodowej opinii publicznej, szczególnie katolickiej, która stawiała w obliczu niebezpieczeństwa przed opanowaniem Europy przez armię bolszewicką (Mróz 2004; Przeździecki 1928). Podczas wojny polsko – bolszewickiej Stolica Apostolska udzielała wsparcia moralnego Polakom (Krasuski 1989). Przykładem wzorowej postawy było zachowanie nuncjusza apostolskiego Rattiego, który pozostał w Warszawie w czasie zagrożenia stolicy przez wojska bolszewickie (Davies 1987). Relacje nuncjusza z władzami państwowymi początkowo układały się dobrze. Były oczywiście kręgi antyklerykalne i narodowo – demokratyczne, które odnosiły się z rezerwą do Rattiego. Powodem braku sympatii również ze strony pewnych duchownych były bliskie kontakty z Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim (Meysztofic 1983).

Stolica Apostolska zaangażowana była także w kwestię zachodniej Polski. Watykanowi zależało na ułożeniu właściwych relacji Polski z Niemcami. Głównym problemem tych relacji była niewyjaśniona kwestia postanowień Traktatu Wersalskiego z 28 czerwca 1919 r., który określając granice Polski i Niemiec uzależnił od głosowania miejscowej ludności. W myśl ustaleń art. 88 i 94 traktatu na ziemiach Górnego Śląska, Warmii i Mazur miał być przeprowadzony plebiscyt (Benisz 1961). Jednak plebiscyt był

tylko akcją polityczną o znaczeniu międzynarodowym. W związku z takim przebiegiem spraw Stolica Apostolska w marcu 1920 r. powołała przejściową władzę kościelną w formie: Naczelnego Komisarza Kościelnego dla obszarów plebiscytowych Górnego Śląska oraz Prus Wschodnich i Zachodnich”. Jego zadaniem miało być zapewnienie swobody plebiscytu i niedopuszczenia do nadużyć na tle religijnym. Niestety Stolica Apostolska w tej kwestii nie zachowała neutralnego stanowiska o które zabiegała polska dyplomacja. Polityka Watykanu skierowana była na silniejsze Niemcy, w których był wysoki stopień zorganizowania niemieckiego katolicyzmu. Polska była w sensie politycznym nowym państwem dla Watykanu, który dopiero zbierał pozytywne wrażenia (Mróz 2004).

Nuncjusz apostolski Ratti podejmując temat relacji Niemcy – Polska w raportach do Sekretariatu Stanu okazywał obawy związane z przyszłością katolicyzmu środkowoeuropejskiego. Pisał, że istnieją antagonizmy w kwestii terytorialnej pomiędzy Polską a Niemcami. W sierpniu 1920 r. pisał do kard. Gaspariego: „Niemcy na posterunku to grożą Polsce, to obiecują, żeby osiągnąć jak największe korzyści dla siebie. Polska jest w sytuacji młodego małego psa, który dla starych psów jest tylko kością, którą szarpia. Polska będzie w niebezpieczeństwie, jeśli da się ponieść snom o rewanżu” (Mróz 2004; Archiwum Segreto Vaticano 1920). Dyplomacja polska, stwierdziła: „że wpływy niemieckie sięgają w Rzymie tak daleko, że o ile będzie chodziło o jasne wypowiedzenie się Watykanu w jakiegokolwiek sprawie pomiędzy nami a Niemcami, nie mamy szans, aby Watykan za nami się wypowiedział” (Mróz 2004; Archiwum Akt Nowych 1921 a). Niewyjaśniona sprawa śląska przysparzała kolejne emocje w kwestii plebiscytu. 21 listopada 1920 r. wydano prawdopodobnie za zgodą Stolicy Apostolskiej tzw. Dekret Bertrama, który uzależniał udział duchowieństwa w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku od zgody miejscowego proboszcza. Było to skierowane przeciw polskim księżom, którzy sprawowali raczej niższe funkcje kościelne. Sprawa dekretu spowodowała kryzys w relacjach polsko – watykańskich (Zieliński 1995).

Trzy stronnictwa polityczne: Narodowe Zjednoczenie Ludowe, Polskie Stronnictwo Ludowe oraz Polska Partia Socjalistyczna zgłosiły na 191 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego wnioski nagłe, zobowiązujący rząd do wyjednania w Stolicy Apostolskiej wyodrębnienia Górnego Śląska spod jurysdykcji niemieckiego purpurata we Wrocławiu i powołania dla tego obszaru oddzielnego administratora apostolskiego. Papież Benedykt XV wystosował telegram 30 listopada 1920 r. stwierdzając, że zarządzenie kard. Bertrama było niesprawiedliwe z racji faworyzowania Niemców (Mróz 2004). Strona polska za zaistniałą sytuację winała nuncjusza Rattiego, który złożył rezygnację ze stanowiska Wysokiego Komisarza, która została przyjęta 4 grudnia 1920 r. przez Sekretarza Stanu. 7 grudnia 1920 r. mianowano nowego nuncjusza

prałata Giovanniego Batistę Ogno Serre, dotychczasowego nuncjusza w Wiedniu. W takiej okoliczności minister Sapieha, szef polskiej dyplomacji 13 grudnia uznał, że w dalszym ciągu relacje pomiędzy nuncjaturami będą rozwijały się w kierunku wzajemnego zrozumienia i życzliwości. Nowy Nuncjusz 21 grudnia opublikował dekret pozbawiający całe duchowieństwo na obszarze plebiscytu jakiegokolwiek agitacji politycznej. Co prawda nowy dekret był również niekorzystny dla Polaków, ale po interwencjach posła Kowalskiego w Sekretariacie Stanu wprowadzono zmiany w dokumencie z 21 grudnia 1920 r. (Wilk 1995).

Sprawa śląska spowodowała krótkie oziębienie stosunków polsko – watykańskich. W czerwcu 1921 r. obaj przedstawiciele dyplomatyczni opuścili swoje placówki. W październiku 1921 r. przybył do Polski nowy Nuncjusz abp Lorenzo Lauri, którego działania przyczyniły się do złagodzenia napięcia pomiędzy Watykanem a Warszawą. Był to nowy rozdział relacji, w którym szczególną uwagę przywiązano do przygotowania Konkordatu (Mróz 2004; Bylina 2011).

3. Polska placówka dyplomatyczna w Watykanie

Zmiany nastąpiły także w placówce polskiej w Watykanie. Na miejsce Wierusza-Kowalskiego, który nie zapisał się szczególnymi sukcesami, do Watykanu przybył zawodowy dyplomata hrabia Władysław Skrzyński, który 15 października 1921 r. złożył Benedyktowi XV list uwierzytelniający (Archiwum Akt Nowych 1921b). Wynikiem dobrej działalności Skrzyńskiego było podniesienie rangi placówki dyplomatycznej w 1924 r. w ramach rozbudowy i udoskonalenia polskiego aparatu dyplomatycznego. Uchwałę Rady Ministrów z dnia 26 listopada 1924 r. placówkę w Watykanie przekształcono w ambasadę, a Skrzyński został ambasadorem polskiego korpusu dyplomatycznego (Mróz 2004).

W trakcie okresu dwudziestolecia międzywojennego w Polsce urzędowali następujący nuncjusze apostolscy:

- Achilles Ratti (1919 – 1920).
- Giovanni Serra (1920 – 1921).
- Lorenzo Lauri (1921 – 1927).
- Francisco Marmaggi (1927 – 1935).
- Filipie Cortesi (1937 – 1939).

Natomiast misje dyplomatyczne II Rzeczypospolitej przy Stolicy Apostolskiej pełnili:

- Józef Wierusz – Kowalski (1919 – 1921).
- Władysław Skrzyński jako poseł (1921 – 1924) i ambasador (1924 – 1937).
- Kazimierz Pape (1939) (Bylina 2009).

Biorąc pod uwagę działalność powyższych reprezentantów Polski i Watykanu należy stwierdzić, że poprzez ich przedstawicielstwo stosunki polsko – watykańskie były dość dobre. Oczywiście chwila mi trudnymi były wspomniane kontrowersyjne sytuacje w sprawie śląskiej, ukraińskiej czy litewskiej,

jednak dzięki obustronnej chęci dialogu most wspólnych stosunków nie został zerwany. Strategiczne położenie geograficzne Polski, katolicyzm i historia relacji pomiędzy obiema państwami była ważnym spoiwem w kształtowaniu wzajemnych relacji.

Sytuacja nie zmieniła się nawet 2 marca 1939 r. po śmierci papieża Piusa XI. Nowym Piotrem naszych czasów został kardynał Eugenio Pacelli, który przyjął imię Piusa XII. Od 1917 r. pełnił funkcję nuncjusza w Bawarii, a następnie od 1920 r. w Berlinie. Jego zawołaniem było: „Pokój jest dziełem sprawiedliwości” (Bylina S. 2010a). Pius XII wielokrotnie interweniował w kwestii zaniechania działań wojennych, także apelował w sprawie bezpośredniej przyczyny rozpoczęcia wojny Niemiec z Polską jakim była kwestia Gdańska. Prosił Mussoliniego, aby wstawił się u Hitlera w sprawie zaniechania uregulowania kwestii Gdańska. Utwierdzał, że nawet kwestia pokonania Polski nie zakończy konfliktów. Dziennik Stolicy Apostolskiej „L'Osservatore Romano” z dnia 3 maja 1939 r. pisał, że gdy Gdańsk znajdzie się w rękach niemieckich, przyjdzie kolej na Polskę oraz Rumunię. 24 sierpnia papież skierował apel do narodów o pokój, apelował i ostrzegał przed odpowiedzialnością użycia siły (Hesemann 2010).

W chwili gdy wojna wybuchła papież Pius XII używał wszelkich możliwych środków, nawet wybrał się z osobistą wizytą do króla i Kwirynału, aby uchronić przed nią państwa neutralne a zwłaszcza Włochy (Wyszyński 1946). Pius XII w swojej pamięci miał losy Polaków. Po rozpoczęciu wojny napisał encyklikę *Summi Pontificatus*, gdzie wyróżnił Polaków: „Krew tych ludzi, także tych, którzy choć nie zaciągnięci do szeregów wojskowych, padli bezlitośnie, zda się podnosić żałosny jęk, zwłaszcza spośród tego narodu, mamy na myśli naród polski, który dla swej niewzruszonej wierności dla Kościoła, oraz wspanialszych zasług dla kultury chrześcijańskiej, zapisanych w dziejach i przekazanych nieśmiertelności, domaga się jak najślusniejszej ludzkiego i braterskiego współczucia, a który ufając Bogurodzicy, „Wspomożycielce wiernych”, oczekuje upragnionego dnia, kiedy na zasadach sprawiedliwości i trwałego pokoju, nareszcie jednak będzie się mógł niby z odmetów żywy wydobyć(...)” (Pius XII 1939, s. 449).

Również jeszcze przed wybuchem wojny papież powiedział do jednego z polskich biskupów: „Wiem, co was czeka w razie wojny, wiem jak na was zwali się potęga, doceniam ogrom nieszczęść, które was spotkać mogą. Kocham Polskę. Pragnę jej oszczędzić straszliwego losu. Wszystko uczynię co w mojej będzie mocy, aby zapobiec krwi rozlewu i niedoli. Błogosławie Polsce i Wam wszystkim, daj Boże, aby zdołano uchylić zbliżającą się katastrofę” (Wyszyński 1946, s. 23).

Należy podkreślić, że Stolica Apostolska w chwili wybuchu II wojny światowej nie dokonała żadnych zmian personalnych i terytorialnych ustroju Kościoła katolickiego w Polsce mimo terytorium jakie zostało w wyniku działań wojennych. Pius XII organizował także pomoc materialną dla emigran-

tów, więźniów obozów koncentracyjnych głównie poza Rzeszą, oraz z wielką trudnością do Polski. Dla pozyskania środków dla celów charytatywnych papież sprzedawał nawet dzieła sztuki z muzeum watykańskiego. Stolica Apostolska zawsze utrzymywała niezależność państwa polskiego. Po rozpoczęciu II wojny światowej Stolica Apostolska zatrzymała przy Watykanie polskiego przedstawiciela dyplomatycznego na stanowisku dotychczas zajmowanym. Mimo, iż rząd włoski zwolnił polskiego ambasadora, Stolica Apostolska uczyniła radcę nuncjatury w Warszawie. Został nim prałat Alfredo Pacini jako pełnomocnik przy rządzie polskim na emigracji (Jarmoch 2000).

Źródła:

1. Archivio Segreto Vaticano (1920), Anno 1914 – 1921, rub. 233, N 10250. *Nuncjusz Ratti do kard. Gasparriego*, Warszawa.
2. Archiwum Akt Nowych Ambasada RP w Paryżu (1921a), sygn. 186, s. 23. *Referat MSZ Watykan a Polska*, Warszawa.
3. Archiwum Akt Nowych Ministerstwo Spraw Zagranicznych (1921b), sygn. 808, s. 1. *Posel Skrzyński do MSZ*, Rzym.

Literatura:

1. Banaszak M. (1992), *Historia Kościoła katolickiego – czasy najnowsze 1914-1978*. Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa.
2. Benisz A. (1961), *Wpływ rządu polskiego i jego polityki wschodniej na sprawę Górnego Śląska*. W: K. Popiołek, H. Zieliński (red.), *Powstania Śląskie. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 40 rocznicę III powstania śląskiego w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego Katowice 13 – 14.VI.1961*. Śląski instytut Naukowy w Katowicach, Katowice.
3. Brzoza Cz. (2001), *Wielka Historia Polski*. T. IX. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
4. Bylina S. (2009), *Stosunki Państwo a Kościół katolicki na południowym Podlasiu w latach 1918 – 1939*, Siedlce, (mps).
5. Bylina S. (2010a), *Pokój jako wartość powszechna we współczesnym nauczaniu Kościoła katolickiego*. W: E. Jarmoch (red.), *Bezpieczeństwo a wartości*. Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce, s. 325-334.
6. Bylina S. (2010b), *Postawa biskupa Henryka Przeździeckiego wobec zagadnień życia politycznego w latach 1918-1939*. „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, t. IV, Wydawca Miejska Biblioteka Publiczna, Biała Podlaska, s. 20-31.
7. Bylina S. (2010c), *Sytuacja wyznania greckokatolickiego na tle dążeń jednościowych*. „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego, Drohiczyn, s. 97-112.

8. Bylina S. (2011), *Konkordat z 10 lutego 1925 r. jako umowa międzynarodowa pomiędzy Rzeczypospolitą a Stolicą Apostolską*, „Drohiczynski Przegląd Naukowy”, Drohiczyn, s. 41-52.
9. Davies N. (1987), *Orzeł biały, czerwona gwiazda. Wojna polsko – bolszewicka 1919 – 1920*. Wydawnictwo Znak, Kraków.
10. Hesemann M. (2010), *Pius XII wobec Hitlera*. Wydawnictwo Salwator, Kraków.
11. Jarmoch E. (2000), *Stolica Apostolska a Kościół w Polsce*. W: W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (red.), *Kościół i religijność Polaków 1945 – 1999*. Wydawnictwo Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa, s. 271 – 291.
12. Jurewicz J. (1958), *Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918 – 1939*. Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.
13. Krasowski K. (1989), *Między Warszawą a Watykanem. Episkopat polski wobec rządu i Stolicy Apostolskiej 1918 – 1939*. W: I. Koberdowa, J. Tazbir (red.), *Szkice z dziejów papieżstwa*, t. I, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1989, s. 261-292.
14. Krasowski K. (1990), *Stosunki polsko – watykańskie po II wojnie światowej (1945 – 1989)*. „Znaki Czasu” nr XX, Wydawnictwo Znaki Czasu, Warszawa, s. 20-37.
15. Krasuski J. (2007), *Tragiczna niepodległość Polski 1918 – 1947*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
16. Krukowski J. (1989), *Stolica Apostolska i Polak po II wojnie światowej*. „Znaki Czasu” nr XV, Wydawnictwo Znaki Czasu, Warszawa, s. 22-31.
17. Meysztowicz W. (1983), *Gawędy o czasach i ludziach*. Wydawnictwo LTW, Londyn.
18. Michowicz W. (1995), *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918 – 1939*. W: P. Łossowski (red.), *Historia dyplomacji polskiej*, T. IV 1918 – 1939, Wydawnictwo PWN, Warszawa, s. 5-58.
19. Mróz M. (2004), *W kręgu dyplomacji watykańskiej, Rosja, Polska, Ukraina w dyplomacji watykańskiej w latach 1917 – 1926*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
20. Pius XII, (1939), Encyklika *Summi Pontificatus*. „Acta Apostolicae Sedis”, Wydawnictwo Watykańskie, t. XXXI, s. 441-452.
21. Przeździecki H. (1928), *Listy pasterskie i przemówienia 1918 – 1928*. Nakładem Kurii Diecezjalnej Podlaskiej w Siedlcach, tłoczono w drukarni św. Wojciecha w Poznaniu, Poznań.
22. Skręta B. (2000), *Stosunki Państwo – Kościół w Polsce w latach 1944 – 1998*. W: W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (red.), *Kościół i religijność Polaków 1945 – 1999*, Wydawnictwo Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa, s. 81 – 99;
23. Szram T. (1989), *Watykan wobec odbudowy państwa polskiego*. W: I. Koberdowa, J. Tazbir (red.), *Szkice z dziejów papieżstwa*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1989, s. 255 – 256;
24. Wilk S. (1992), *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918 – 1939*. Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa.
25. Wilk S. (1995), *Nuncjusz Achilles Ratti i jego rola w procesie kształtowania się państwa polskiego*. W: Cz. Bloch, Z. Zieliński (red.), *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*. Wydawnictwo KUL, Lublin 1995, s. 331-367.
26. Wołczański J. (oprac.), (1997a), *Abp Wilczewski do abpa Szeptyckiego*, Lwów 2.III.1919 r. W: *Nieznana korespondencja arcybiskupów metropolity lwowskiego Józefa Bilczewskiego z Andrzejem Szeptyckim w czasie wojny polsko – ukraińskiej 1918 – 1919*. Lwów-Kraków, s. 107.
27. Wołczański J. (oprac.), (1997b), *Pismo Rattiego do arcybiskupów Szeptyckiego i Bilczewskiego*, Warszawa 27.XII.1918 r. – *Ojciec Św. w sprawie zatargu zbrojnego polsko – ukraińskiego*. W: *Nieznana korespondencja arcybiskupów metropolity lwowskiego Józefa Bilczewskiego z Andrzejem Szeptyckim w czasie wojny polsko – ukraińskiej 1918 – 1919*. Lwów-Kraków, s. 144 – 146.
28. Wyszyński S. (1946), *Pius XII a Polska*. „Ateneum Kapłańskie” nr 45, Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek, s. 14-24.
29. Zieliński Z. (1995), *Biskupi polscy w walce o kształt zachodniej granicy Polski 1919 – 1920*. W: Cz. Bloch, Z. Zieliński (red.), *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*. Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 370 – 385.

SECTION I: ARTICLES

THE STATE – CHURCH RELATIONS IN THE LIGHT OF THE DIPLOMATIC RELATIONS WITH THE VATICAN IN THE YEARS 1918-1939

Social Dissertations, Issue 2 (V) 2011

Sławomir Bylina

Theology Institute in Siedlce

Summary: The relations between the state and the church constitute a significant aspect of the human life, which has existed since the beginning of our era. The aim of this article is to show the fundamental elements which influenced the creation of the bonds between the state and the church in the universal dimension. By means of the preliminary archival research and with the help of gathered literature dealing with the subject, the circumstances which lead to the revival and the continuation of the official diplomatic relations between Poland and the Holy See in the interwar period were examined. It should be noted that the attitude of Vatican towards the The Polish case was an important element of the diplomatic efforts of the successive The Popes of the time between the world wars. The mentioned relations, which took place in the years 1918 – 1939 present also the current conduct of the believers who are mainly the citizens of the regions where the Roman Catholic religion dominates, particularly of Poland.

Key words: the state, Catholic Church, the Holy See, concordat, apostolic nuncio

Introduction

The common bonds between the Republic of Poland and the Holy See started with the moment of Poland's Christening in 966 and this year was the beginning of the very first declarations and documents signed at the international scene. The document "Dagome iudex", the visits of the legates, the establishment of the nunciature in Poland in 1515 are the next steps of forming the bond between Poland and the Pope. Concordat signed on the 10th of February 1925 was a significant document of the interwar period which legitimized the relations between Poland and the Holy See. The following relations which have been developing for more than a thousand years, mainly in the after war period had more and less positive mentions (Jarmoch 2000; Jurewicz 1958; Krasowski 1990; Skręta 2000).

1. Common efforts in order to regain independence

The Holy See reacted to the situation of Poland and supported the intensions of reviving country although it tried to direct the main initiative to the Polish bishops. The example was the initiative of Benedict XV encouraging Polish bishops of the Polish three annexed territories to issue an official appeal to the whole world asking for help. For this purpose Prince Bishop's Committee for War Victims was set up by Cracow bishop Adam Sapieha (Banaszak, 1992). During the First World War the Pope Benedict XV was making favourable gestures to-

wards Polish people which took the form of political declarations; from the point of view of Vatican diplomacy these gestures were the moral support given to the Polish nation endangered by three invaders. The Pope initiated crusade of prayers for peace and launched many peace appeals. At the beginning of August 1917 he presented for the countries and their governments, which took part in the war, the clear and precise plan called Pacelli Score composed of seven main points which constituted the basis for peace negotiations (Bylina 2010a).

As an outcome of the 5th November Act in Warsaw on the 14th of January 1917 The Interim State Council was created with Wincenty Niemojewski as the leader and it existed to the 26th of August 1917. In the place of which, as a result of motion put forward by the Emperors of Germany and Austro-Hungarian Empire trying to avoid problems, on the 12th of September 1917 Regency Council was established. It was the interim highest authority in the Kingdom of Poland to the moment the king or regent would ascend to the throne. In the council there were: Warsaw archbishop Aleksander Kakowski, Prince Zdzisław Lubomirski and Józef Ostrowski, Jan Kucharzewski became the Prime Minister.

Ensuing situation was satisfactory for the Polish nation expectations (Brzoza 2001). It is worth mentioning that the Pope gave consent for archbishop Aleksander Kakowski to enter to the Regency Council. Issuing the official letter to the Pope on the 29th of October 1917 declaring strong connection to Catholicism and Latin culture and the will to serve the interest of Polish Nation was a sign of close connec-

tion and the faithfulness of regents to the Holy See (Wilk 1992).

That being so, the Pope acknowledged the existence of Polish statehood and confirmed the support for the the Polish case in the international arena. It is worth noticing that the delegate to the Pope who was to give a detailed account from the occupied country on the side of the conference of the bishops of Warsaw archdiocese in February 1916 was priest infulatus Henryk Przeździecki, later Podlaski bishop (Bylina 2010b).

2. The presence of a papal nuncio in Poland

At the final stage of the First World War in April 1918 The Pope appointed an apostolic inspector to Poland, prelate Achilles Ratti was chosen, later the Pope Pius XI. Achilles Rati as the inspector in Poland was at the same time the apostolic inspector of the region of former Russian Empire (Szram 1989; Wilk 1995). Achilles Rati was obliged to give help to the hierarchy and clergy with the work aimed at restoring the church life. He was also entitled by Secretariat of State of the Holy See to perform the act of the recognition of the Republic of Poland. On the 30th of March 1919 the apostolic inspector handed the Prime Minister Ignacy Paderewski a document recognizing the rebirth of Polish state and it's government (Michowicz 1995). Then Polish authorities established quick diplomatic relations with the Holy See and the Kingdom of Italy. The Chief of State Józef Piłsudski in May 1919 signed the authenticated letter for Józef Wierusz – Kowalski who was to assume a diplomatic post in Vatican and for Konstanty Skirmunt, the head of mission on the Quirinal Hill. After such nominations on the 6th of June 1919 the Pope appointed the former apostolic inspector Achilles Ratti the apostolic nuncio in the Republic of Poland. On the 19th of July 1919 the newly appointed apostolic nuncio submitted in Belweder for the Chief of State authenticated letters assuming in this way, in accordance with the Vienna procedure, the function of the dean of the diplomatic corps (Mróz 2004). Achilles Ratti as the apostolic nuncio paid a lot of attention especially to creating the proper relations between the state and the Catholic Church. He was aiming at the abolition of all the prejudices and limitations. From the very beginning of his work he was discussing with Polish bishops on regulating the case of legislation of occupying countries, he was mentioning the cases of unsettled regulations concerning the marriage legislation, schooling and the Church property issues and the matter of signing Concordat with the Holy See. After suggestions of Polish bishops Concordat negotiations were postponed to the moment of enacting the constitution and stabilizing the political situation in Poland (Wilk 1995).

The main point of interest of the Holy See in relation to liberated Poland was the eastern politics of the time. The Vatican wanted to lead to the converting of the members of the Orthodox Church by

means of the Catholic rite. One of the ways of affecting the Orthodox Church was supporting the Greek Catholic Church (Bylina 2010c). On the 24th of February 1921 the Pope Benedict XV addressed a letter to the Ukrainian nation and founded in the Vatican Collegium Ruthenum in order to educate the Uniate clergy. On the 1st of May the Pope opened the Congregation for the Eastern Church (Congregatio pro Ecclesia Orientali) and in October the Oriental Institute whose director became Belgian Jesuit Michel d'Herbigny (Krasuski 2007).

The Vatican was also mediating in Polish – Ukrainian conflict. The initiative of Benedict XV was presented in December 1918 by the apostolic inspector in Warsaw Achilles Ratti. The letter was addressed to both the archbishop of Lviv of Latin rite and of Greek Catholic rite. The Pope was writing: "Peace, peace, the moral power of law should take place of the material power of arms, after so much commotion and the dreadfulness of violence to witness calm interexchange (...) with good and sincere will of both parts, leading to admitting and determining all laws and compensation as far as it is possible" (Mróz 2004; Wołczański 1997b, p. 144-146). The next step for the sake of agreement in Eastern Galicia was taken by Achilles Ratti in February 1919 during the talks with metropolitan bishops Andrzej Szeptycki and Józef Bilczewski. In accordance with the suggestions of the Pope Polish – Ukrainian talks took place in Lviv. The meetings took on the private character and, despite the big hope for truce, they did not bring any results (Mróz 2004; Wołczański 1997a).

The relations between Poland and the Vatican were strengthened in 1920 when Bolsheviks invaded Poland. Then, Episcopate gathered during the convention in Częstochowa and in the letter addressed the nation and the Bishops of the World in order to present the real danger connected with this expansion. The letter was an attempt to awake the international public opinion, especially the Catholic one, which was facing the danger of Europe being conquered by Bolshevik army (Mróz 2004; Przeździecki 1928). During Polish – Bolshevik war the Holy See was giving a moral support to Polish people (Krasowski 1989). The example of impeccable conduct was the attitude of apostolic nuncio Ratti, who remained in Warsaw at the time when the Bolshevik army was threatening the capital city (Davies 1987). The relations of the nuncio with the state authorities were good at the beginning. There were, of course, the anti-clergy and national-democratic circles which were treating Ratti with reserve. The reason for the lack of liking, also from the side of some clergy, was close contacts with the Chief of State Józef Piłsudski (Meysztoficz 1983).

The Holy See was also engaged with the question of Western Poland. The Vatican wanted Poland and Germany to have proper relations. The main problem in these relations was not clear issue of the decisions of Treaty of Versailles from the 28th of June

1919 which, when describing the border between Poland and Germany, made it dependent on the voting of local people. In accordance with the arrangements of article 88 and 94 of the treaty in the territory of Upper Silesia, Warmia and Masuria a poll was to be conducted (Benisz 1961). But the poll was only a political action of the international significance. Because of this course of matters in March 1920 the Holy See established a temporary church authority in the shape of the General Church Commissioner for the poll regions of Upper Silesia and East and West Prussia. His task was to provide the freedom of the poll and not to allow religious misuse. Unfortunately, in this matter the Holy See did not represent a neutral attitude for what was asking Polish diplomacy. The politics of the Vatican was aimed at strong Germany which had a highly organized level of German Catholicism. In a sense Poland was a new country for the Vatican which just started making a good impression (Mróz 2004).

Apostolic nuncio Ratti, when taking up the subject of German – Poland relations for the Secretariat of State, expressed his fears connected with the future of the Central – European Catholicism. He was writing that antagonisms in the matter of territorial issues exist between Poland and Germany. In August 1920 he was writing to Cardinal Gasparri: "Germany at its post either threatens Poland or promises in order to achieve the biggest benefits for itself. Poland is in a situation of a young dog, which is for old dogs only a bone to rip apart. Poland will be in danger if it allows the dreams of revenge to conduct it" (Mróz 2004; Archivio Segreto Vaticano 1920). Polish diplomacy stated that "the German influences in Rome are so widespread that, as for clear declaration of the Vatican in any issue between us and Germany, we stand no chance for the Vatican to support our case" (Mróz 2004; Archiwum Akt Nowych 1921a). Not clarified Silesia issue contributed to next emotions connected with a poll. On the 21st of November 1920 Bertram Decree was issued, probably with the approval of the Holy See, which made the participation of the clergy in the poll in Upper Silesia dependent on the agreement of the local parish priest. It was directed against Polish priests who were rather low in the church hierarchy. The question of the decree evoked a crisis in the Polish – Vatican relations (Zieliński 1995).

Three political parties: the National Popular Union, the Polish Peasants' Party and the Polish Socialist Party during the 191st session of the Sejm made a petition which was obliging the government to obtain in the Holy See the exclusion of Upper Silesia from the jurisdiction of German purpurus in Wrocław and appointing for this region a separate apostolic administrator. On the 30th of November 1920 the Pope Benedict XV issued a telegram stating that the directive of Bertram was unjust because of putting Germans in the favorable position (Mróz 2004). The Polish side blamed nuncio Ratti for the existing situation and he handed in the resignation

of the post of the Chief Inspector which was accepted by the Secretary of State on the 4th of December 1920. On the 7th of December 1920 Prelate Giovanni Batista Ogno Serra was appointed a new nuncio; he was a former nuncio in Vienna. In such a situation minister Sapieha, the chief of Polish diplomacy, on the 13th of December stated that still the relations between the nunciatures would be developing in the direction of the mutual understanding and friendliness. On the 21st of December the new nuncio published a decree which deprived the whole clergy on the territory of the poll of any political agitation. To tell the truth, the new decree was not also beneficial for Polish people but after the interventions of the Member of Parliament Kowalski in the Secretary of State some alternations were introduced into the document on the 21st of December 1920 (Wilk 1995).

The Silesia Case caused a short cooling of the Poland – Vatican relations. In June 1921 both representatives of diplomacy left their posts. In October 1921 a new nuncio, Archbishop Lorenzo Lauri, came to Poland and his actions led to easing the tension between the Vatican and Warsaw. It was a new stage of the relations which were mainly set on preparing Concordat (Mróz 2004; Bylina 2011).

3. Polish diplomatic post in the Vatican

The changes also took place in the Polish post in the Vatican. To the Vatican in the place of Wierusz – Kowalski, who did not achieve many spectacular successes came a professional diplomat Count Władysław Skrzyński, who on the 15th of October 1921 presented Benedict XV an authenticated letter (Archiwum Akt Nowych 1921b). As a result of good activity of Skrzyński there was the increase of the significance of the Polish diplomatic post in 1924 as a part of the extension and improvement of Polish diplomacy. On the ground of the Resolution of the Council of Ministers on the 26th of November 1924 the diplomatic post in the Vatican was turned into an embassy and Skrzyński became the ambassador of Polish diplomatic corps (Mróz 2004).

During the interwar period in Poland there were following apostolic nuncios:

- Achilles Ratti (1919 – 1920).
- Giovanni Serra (1920 – 1921).
- Lorenzo Lauri (1921 – 1927).
- Francisco Marmaggi (1927 – 1935).
- Filipie Cortesi (1937 – 1939).

At the same time the diplomatic missions of the Second Republic of Poland in the Holy See were performed by:

- Józef Wierusz – Kowalski (1919 – 1921).
- Władysław Skrzyński as a Member of Parliament (1921 – 1924) and ambassador (1924 – 1937).
- Kazimierz Pape (1939) (Bylina 2009).

Taking into consideration the activity of the above-mentioned representatives of Poland and the

Vatican it should be noted that thanks to their representation Poland – Vatican relations were quite good. Without doubt, the controversial situations connected with the Silesia, Ukrainian or Lithuanian matters were the difficult moments but because of the mutual will of dialogue the bridge of relations was not broken. The strategic geographical localization of Poland, the Catholicism and the history of the relations between the two countries were the crucial elements in shaping the mutual relations.

The situation did not change even on the 2nd of March 1939 after the death of the Pope Pius XI. New Peter of our times became Cardinal Eugenio Pacelli, who took the name of Pius XII. Since 1917 he had been performing the function of the nuncio in Bavaria and then since 1920 in Berlin. His favourite saying was "The peace is the outcome of justice" (Bylina S. 2010a). Pius many times intervened as for stopping the military actions and he was also appealing as for the matter of the direct reason of breaking the war between Poland and Germany – the Gdańsk case. He asked Mussolini to intercede with Hitler for abandoning the will to regulate the Gdańsk case. He claimed that even defeating Poland would not end conflicts. The journal of the Holy See "L'Osservatore Romano" from the 3rd of May 1939 was writing that when Gdańsk got into German hands, next would be Poland and Rumania. On the 24th of August the Pope addressed and appealed to the nations asking for peace, he was appealing and warning against the responsibility of using force (Hesemann 2010).

At the moment of the outbreak of war the Pope Pius XII was using all the possible means; he even visited the king and the Quirinal Hill to protect the neutral countries from war, especially Italy (Wyszyński 1946). Pius XII remembered about Polish people. After the beginning of war he wrote the encyclical *Summi Pontificatus* where he distinguished Polish people: "The blood of these people and also those who did not enlist to the army, died merciless, seems to evoke a terrible cry, especially within this nation, we have in mind Polish nation, which for its inviolable faithfulness to the Church and for its great achievements for the Christian culture written in the history and passed to immortality, fairly demands human and brotherly compassion, and putting trust into Mother of God, "the Supporter of believing" expects the longed-for day when based on the rules of justice and peace would be finally able to emerge alive from the abyss (...)" (Pius XII 1939, p. 449).

Also before the war the Pope said to one of Polish bishops: "I know what would happen to you in case of war, I am aware that you would be invaded by military power, I appreciate the enormity of the unhappiness which you could encounter. I love Poland. I wish to spare it from the terrible fate. I will do everything what I can to prevent blood shed and adversity. I bless Poland and all of you; God willing, we will be able to stop the coming catastrophe" (Wyszyński 1946, p. 23).

It should be stressed that the Holy See at the moment of the outbreak of the Second World War did not make any changes neither personal nor territorial as for the system of the Catholic Church in Poland despite the fact that a lot of territory was seized through military actions. Pius XII organized also the material help for the emigrants, the prisoners of the concentration camps mainly situated outside Reich and with great difficulty for Poland. To raise funds for charity action the Pope was even selling the works of art from the Vatican Museum. The Holy See was always accepting the independence of Polish state. After the beginning of the Second World War the Holy See kept on the Vatican the representative of Polish diplomacy at the post kept to that moment. In spite of the fact that Italian government dismissed the Polish ambassador, the Holy See established nuncio counselor in Warsaw. Prelate Alfredo Pacini was appointed as the plenipotentiary functioning next to Polish government in exile.

Sources:

1. Archivio Segreto Vaticano (1920), Anno 1914 – 1921, rub. 233, N 10250. *Nuncjusz Ratti do kard. Gasparriego*, Warszawa.
2. Archiwum Akt Nowych Ambasada RP w Paryżu (1921a), sygn. 186, p. 23. *Referat MSZ Watykan a Polska*, Warszawa.
3. Archiwum Akt Nowych Ministerstwo Spraw Zagranicznych (1921b), sygn. 808, p. 1. *Poseł Skrzyński do MSZ*, Rzym.

References:

1. Banaszak M. (1992), *Historia Kościoła katolickiego – czasy najnowsze 1914-1978*. Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa.
2. Benisz A. (1961), *Wpływ rządu polskiego i jego polityki wschodniej na sprawę Górnego Śląska*. In: K. Popiołek, H. Zieliński (ed.), *Powstania śląskie. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 40 rocznicę III powstania śląskiego w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego Katowice 13 – 14.VI.1961*. Śląski instytut Naukowy w Katowicach, Katowice.
3. Brzoza Cz. (2001), *Wielka Historia Polski*. T. IX. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
4. Bylina S. (2009), *Stosunki Państwo a Kościół katolicki na południowym Podlasiu w latach 1918 – 1939*, Siedlce, (mps).
5. Bylina S. (2010a), *Pokój jako wartość powszechna we współczesnym nauczaniu Kościoła katolickiego*. In: E. Jarmoch (ed.), *Bezpieczeństwo a wartości*. Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce, p. 325-334.
6. Bylina S. (2010b), *Postawa biskupa Henryka Przeździeckiego wobec zagadnień życia politycznego w latach 1918-1939*. „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, t. IV, Wydawca Miejska Biblioteka

- Publiczna, Biała Podlaska, p. 20-31.
7. Bylina S. (2010c), *Sytuacja wyznania greckokatolickiego na tle dążeń jednościowych*. „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego, Drohiczyn, p. 97-112.
 8. Bylina S. (2011), *Konkordat z 10 lutego 1925 r. jako umowa międzynarodowa pomiędzy Rzeczypospolitą a Stolicą Apostolską*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, Drohiczyn, p. 41-52.
 9. Davies N. (1987), *Orzeł biały, czerwona gwiazda. Wojna polsko – bolszewicka 1919 – 1920*. Wydawnictwo Znak, Kraków.
 10. Hesemann M. (2010), *Pius XII wobec Hitlera*. Wydawnictwo Salwator, Kraków.
 11. Jarmoch E. (2000), *Stolica Apostolska a Kościół w Polsce*. In: W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (ed.), *Kościół i religijność Polaków 1945 – 1999*. Wydawnictwo Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa, p. 271 – 291.
 12. Jurewicz J. (1958), *Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918 – 1939*. Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.
 13. Krasowski K. (1989), *Między Warszawą a Watykanem. Episkopat polski wobec rządu i Stolicy Apostolskiej 1918 – 1939*. In: I. Koberdowa, J. Tazbir (ed.), *Szkice z dziejów papieżstwa*, t. I, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1989, p. 261-292.
 14. Krasowski K. (1990), *Stosunki polsko – watykańskie po II wojnie światowej (1945 – 1989)*. „Znaki Czasu” No. XX, Wydawnictwo Znaki Czasu, Warszawa, p. 20-37.
 15. Krasuski J. (2007), *Tragiczna niepodległość Polski 1918 – 1947*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
 16. Krukowski J. (1989), *Stolica Apostolska i Polak po II wojnie światowej*. „Znaki Czasu” No. XV, Wydawnictwo Znaki Czasu, Warszawa, p. 22-31.
 17. Meysztowicz W. (1983), *Gawędy o czasach i ludziach*. Wydawnictwo LTW, Londyn.
 18. Michowicz W. (1995), *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918 – 1939*. In: P. Łossowski (ed.), *Historia dyplomacji polskiej*, T. IV 1918 – 1939, Wydawnictwo PWN, Warszawa, p. 5-58.
 19. Mróz M. (2004), *W kręgu dyplomacji watykańskiej, Rosja, Polska, Ukraina w dyplomacji watykańskiej w latach 1917 – 1926*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
 20. Pius XII, (1939), Encyklika *Summi Pontificatus*. „Acta Apostolice Sedis”, Wydawnictwo Watykańskie, t. XXXI, p. 441-452.
 21. Przeździecki H. (1928), *Listy pasterskie i przemówienia 1918 – 1928*. Nakładem Kurii Diecezjalnej Podlaskiej w Siedlcach, tłoczono w drukarni św. Wojciecha w Poznaniu, Poznań.
 22. Skręta B. (2000), *Stosunki Państwo – Kościół w Polsce w latach 1944 – 1998*. In: W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (ed.), *Kościół i religijność Polaków 1945 – 1999*, Wydawnictwo Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa, p. 81 – 99;
 23. Szram T. (1989), *Watykan wobec odbudowy państwa polskiego*. In: I. Koberdowa, J. Tazbir (ed.), *Szkice z dziejów papieżstwa*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1989, p. 255 – 256;
 24. Wilk S. (1992), *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918 – 1939*. Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa.
 25. Wilk S. (1995), *Nuncjusz Achilles Ratti i jego rola w procesie kształtowania się państwa polskiego*. In: Cz. Bloch, Z. Zieliński (ed.), *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*. Wydawnictwo KUL, Lublin 1995, p. 331-367.
 26. Wołczański J. (ed.), (1997a), *Abp Wilczewski do abpa Szeptyckiego*, Lwów 2.III.1919 r. In: *Nieznana korespondencja arcybiskupów metropolity lwowskiego Józefa Bilczewskiego z Andrzejem Szeptyckim w czasie wojny polsko – ukraińskiej 1918 – 1919*. Lwów-Kraków, p. 107.
 27. Wołczański J. (ed.), (1997b), *Pismo Rattiego do arcybiskupów Szeptyckiego i Bilczewskiego*, Warszawa 27.XII.1918 r. – *Ojciec Św. w sprawie zatargu zbrojnego polsko – ukraińskiego*. In: *Nieznana korespondencja arcybiskupów metropolity lwowskiego Józefa Bilczewskiego z Andrzejem Szeptyckim w czasie wojny polsko – ukraińskiej 1918 – 1919*. Lwów-Kraków, p. 144 – 146.
 28. Wyszyński S. (1946), *Pius XII a Polska*. „Ateneum Kapłańskie” No. 45, Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek, p. 14-24.
 29. Zieliński Z. (1995), *Biskupi polscy w walce o kształt zachodniej granicy Polski 1919 – 1920*. In: Cz. Bloch, Z. Zieliński (ed.), *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*. Wydawnictwo KUL, Lublin, p. 370 – 385.